

MARÍA VICTORIA MORENO: AUTORA DE LIBROS DE TEXTO OU COMO EXPLICAR A LITERATURA GALEGA Á MOCIDADE: ANÁLISE DUNHA ACHEGA AO PROCESO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA

MARÍA VICTORIA MORENO: AUTHOR OF TEXTBOOKS
OR HOW TO EXPLAIN GALICIAN LITERATURE TO YOUNG PEOPLE:
AN ANALYSIS OF AN APPROACH TO THE PROCESS OF LINGUISTIC NORMALIZATION

Montse Pena Presas
Universidade de Santiago de Compostela

Resumo: Este artigo afonda no contexto e no contido dos dous libros de texto que María Victoria Moreno redactou nos anos 1985 e 1987, desvelando os seus puntos fortes, as súas feblezas e a recepción no seu tempo, mais sobre todo o enorme esforzo compositivo que tivo que supor a súa elaboración.

Abstract: This article focuses on the context and content of the two textbooks that María Victoria Moreno drafted in 1985 and 1987, revealing their strengths, weaknesses and reception at that time, and above all, the enormous compositional effort that led to their production.

Palabras chave: María Victoria Moreno, libros de texto, década dos 80, ensino e aprendizaxe da lingua galega.

Key words: María Victoria Moreno, textbooks, the 1980s, Galician Language teaching and learning.

1. UNHA DOCENTE ENTREGADA E POLIFACÉTICA

Son xa ben coñecidas, a estas alturas, as múltiples facetas que encetou María Victoria Moreno na súa vida, case todas elas relacionadas, dende diferentes perspectivas co mundo do ensino. Se tivésemos que debuxar un diagrama da persoa e das súas angueiras, colocaríamos no centro a docente á que lle apaixonaba ensinar

e a partir de aí, poderíamos tirar diferentes frechas que nos trasladasen á escritora de ficción, á conferenciante, á divulgadora cultural, á mestra de mestres e tamén, á angueira que nos ocupará nestas páxinas: á da súa tarefa como redactora dos que se poden considerar os primeiros manuais de literatura galega para 3º de BUP e COU (cursos que se corresponden, actualmente, con primeiro e segundo de bacharelato). Como tamén é ben sabido, practicamente dende que ela chega a Galicia –e moi especialmente dende eses dous anos que Moreno pasa no Instituto Masculino de Lugo, entre novembro de 1965 e setembro de 1967, concretamente– o seu interese pola cultura de noso é máximo. Comezara aí a época do que ela mesma co decorrer do tempo denominaría “amorosa autofonía” (Moreno 1993: 108), é dicir, a idea de que o galego non era unha lingua allea para ela, senón que, moi ao contrario, era a que sentía como a lingua de seu. Así o lembran tamén algunhas das súas primeiras alumnas, como por exemplo Rosario Álvarez, que compartiu aulas coa escritora e que garda na memoria como aquela profesora que acababa de chegar ao outrora chamado Instituto Feminino de Pontevedra lles preguntaba por esta ou estouta palabra dese idioma que só falaban na casa e á vez lles fornecía textos da tradición galego-portuguesa (Pena 2018a). Corría, nada máis e nada menos, que o curso 1967/1968.

A semente da autora de materiais didácticos en galego seguramente estaba xa aí. Porén, se tivésemos que construír a súa propia xenealoxía, cumpriría aludir tamén ao papel que María Victoria desenvolveu como docente de cursos de galego en diferentes asociacións culturais dende os comezos da década dos setenta (concretamente entre 1971 e 1975), así como ao seu papel como conferenciante sobre a historia das nosas letras e, ademais, como profesora de cursos de literatura galega para mestres e mestras a partir de 1984 (en Soto/Senín 2018 pode seguirse de maneira moi rigorosa esta parte da súa actividade). Non é de estrañar, xa que logo, que toda esta florecente actividade derivase nun paso máis: na confección deses primeiros libros de texto para bacharelato, actividade que, como as dúas anteriores, lle chegaría da man do seu amigo Xavier Senín.

2. O CONTEXTO: UN AMBICIOSO PROXECTO DE ELABORACIÓN DE MANUAIS DE LITERATURA GALEGA

Dende 1983, cando se proclama a Lei de Normalización Lingüística, o galego pasa a ser materia de ensino obrigatorio en todos os niveis educativos non universitarios, o que abre a necesidade de que as editoras intensifiquen a redacción de libros de texto para o ensino da lingua. Esta lei desenvolveríase logo no Decreto 135/1983, que indicaba que as materias de Lingua Galega e Lingua Castelá terían o mesmo número de horas, mais tamén que ambas as dúas se podían impartir indistintamente en calquera dos dous idiomas. A lingua vehicular nas demais

materias quedaba á escolla do profesorado, mentres o Consello de Dirección do centro debía velar por un equilibrio entre ambas. Malia o que se pode esperar, a aplicación do decreto non resultou en absoluto positiva, dado que:

Estas directrices non pasaron de ser indicacións teóricas con escasa incidencia real. Na práctica, o decreto só tivo unha consecuencia positiva: xeneralizou o estudo da Lingua Galega como materia. Moitos centros, sobre todo no ámbito urbano, ata daquela nin tan sequera daban as clases de Lingua Galega. Algúns seguiron sen dalas, ou impartíndoas en castelán, pero o certo é que o estudo do galego acabou por xeneralizarse (outra cousa foi a orientación didáctica dada á materia, moitas veces cun enfoque que abalaba entre o etnográfico e o folclórico, e a súa eficacia, máis que discutible) (Bouzada/Monteagudo 2002: 54-55).

A pesar disto, como lembran estes investigadores, o decreto tamén foi contestado polas partes máis reaccionarias da sociedade, ao seren da opinión de que o galego debería constituír tan só unha materia optativa.

Esta norma legal foi substituída, na práctica, pola Orde 1987/1988, que fora avanzada en parte –en xuño de 1986– por unha circular que a Dirección Xeral de Política Lingüística mandara aos centros, na que xa se pretendían implementar a maioría das medidas que indicaba dita Orde. Porén, o Goberno Central formalizou un recurso de inconstitucionalidade con gran parte do seu contido sobre o que non se fallou porque o goberno tripartito (PSOE-CG-PNG), cando accedeu ao poder, incluíu nela unha serie de modificacións que tentaban garantir o dereito dos castelán-falantes. Así, a orde acabou entrando en vigor o 1 de marzo de 1988. Para o Ensino Medio, propoñía que o profesorado puidese elixir cales eran as dúas materias que se poderían impartir en galego, o que en ocasións supuxo que o contido desta norma legal non se cumprise en moitos centros (Bouzada/Monteagudo 2002: 56-57).

É xustamente neste contexto dunha profunda transformación socioeducativa, especialmente ao abeiro do Decreto 135/1983 (pois, o máis probable é que a Orde 1987/1988 apenas influíra na súa redacción por unha cuestión de tempos), onde cómpre enmarcar a creación e elaboración dos libros de texto levada a cabo por María Victoria Moreno. O proxecto, unha colaboración entre a editorial Galaxia e SM¹, estaba coordinado por Xavier Senín e Justino Apilánz, e supoñía

1 A colaboración entre ambas editoras comezara en 1984, cando acordan que publicarán conxuntamente tanto literatura infantil e xuvenil (basicamente a colección O Barco de Vapor –que levará aparelado o premio homónimo–, á que logo seguirá Gran Angular) coma libro de texto, comezando por textos para a EXB e non limitándose unicamente á materia de lingua galega, xa que tamén colaborarán en manuais de historia e de ciencias sociais. A relación contractual entre Galaxia e SM estenderase ata practicamente

un ambicioso e completo intento de sistematización das letras galegas. A idea partira de edicións SM, que quería publicar libros de texto en galego, polo que pedira asesoramento na facultade de Filoloxía da Universidade de Santiago de Compostela, onde algúns profesores lle facilitan o nome de Xavier Senín. A partir de aí, el –que xa corruxía para Galaxia– comezou a funcionar de nexo entre as dúas editoras. Primeiro, concienciando os responsables da empresa galega –especialmente a Casares, daquela director literario, Fernández del Riego e Piñeiro– sobre a importancia de sacar adiante esta iniciativa (Pena 2018a). Despois, Senín sería o encargado de deseñar os equipos que redactarían os libros. Para o primeiro deles, pensado para o actual 2º de Bacharelato, *Literatura século XX: iniciación universitaria* (1985), contaría con María Victoria Moreno e co seu antigo alumno, agora tamén docente, Xesús Rábade. O proxecto continuaría xa en 1987, cun segundo volume ideado para o que sería hogano 1º de Bacharelato, *Literatura 3º BUP*, para o que incorporan ao equipo a Luís Alonso Girgado.

3. A CERNA: DOUS LIBROS DE ELABORACIÓN COMPLEXA E ARRISCADA

Cando Moreno e Rábade encetan, supoñemos que en 1984, a redacción do manual pensado para COU, fano apenas sen modelos dos que partir en lingua galega. Os datos manexados por Silva e Mouriño (2003: 297) evidencian que, na altura na que se realiza este traballo, o número de materiais didácticos publicados é aproximadamente de 25², dos cales tan só un 31% se corresponderían con libros de texto para todos os niveis do ensino. É lóxico pensar que ambos –excelentes coñecedores das letras castelás– se valesen de manuais escolares desta materia para ter unha idea dende a que comezar e que, ademais, contarían coa orientación de Xavier Senín e Justino Apilánez, quen posuía a bagaxe en libro de texto da editorial SM. A pesar disto, o contido resultaba de complexa elaboración nun tempo en que non existían apenas materiais críticos sobre literatura galega contemporánea –agás as historias da literatura de Carballo Calero e de Fernández del Riego, as investigación do profesor Alonso Montero e algúns breves estudos máis. O único guieiro necesario era, para o libro de COU, a Resolución pola que se aproban e publican os programas de Lingua e Literatura Galega para o Curso de Orientación Universitaria en 1982/1983 (DOG do 17 de decembro de 1982) e

a entrada en vigor da LOXSE. (A autora agradece a Xavier Senín e a Jorge Delkáder o fornecemento da información relativa ás relacións entre ambas editoras e á xestación do proxecto).

- 2 Cómpre resaltar que baixo a epígrafe de “material didáctico” se inclúen non só libros de texto, senón tamén guías didácticas para o profesorado, unidades didácticas ou folletos, como indican os propios autores do estudo.

para o libro de 3º de BUP, a Orde de 10 de agosto de 1983 na que se aprobaban os contidos de lingua e literatura galegas para o Bacharelato. A aposta editorial foi, en todo caso, moi forte, dado que do primeiro dos manuais –o destinado a COU– se tiraron 3.620 exemplares e do segundo, seguramente porque ía destinado a un curso con máis alumnado como era 3º de BUP –aínda que pode ser tamén pola boa acollida do primeiro– 9.200³.

3.1. O PRIMEIRO INTENTO: O MANUAL *LITERATURA. SÉCULO XX*

Na altura de 1985, a literatura estudábase como saber independente en 3º de BUP e tamén nas opcións C e D de COU, nas que existía a materia chamada “Literatura do século XX”. Precisamente para esta materia elaboran Moreno e Rábade (1985) o seu primeiro manual. Este destaca, estruturalmente, por comezar cada tema ou unidade cunha introdución que inclúe textos de presentación e un comentario de texto (moi completo, tanto de forma como de fondo), para logo dar paso ao estudo do autor elixido (no que se adoita incluír unha completa biografía, un estudo da súa obra dividida en etapas e algúns comentarios sobre o seu estilo), e abordar despois unha contextualización ben profunda da obra central analizada (cunha incidencia especialmente na forma se esta pertence ao xénero poético). Mostra da súa profundidade é tamén que ao final de cada tema se incluía unha pequena bibliografía na que o estudantado podía ampliar os seus coñecementos, algo bastante infrecuente (por non dicir inexistente) nos libros de texto de hogano. O libro, organizado historicamente –algo moi habitual aínda hoxe nos libros de lingua e literatura– comeza en Ramón Cabanillas e remata cos novos narradores da posguerra, nomeadamente Xosé Neira Vilas e Xosé Luís Méndez Ferrín. O manual chama a atención polo altísimo nivel de contido que demostra, no que se deixa ver a gran cultura literaria de ambos os seus dous autores e a súa pericia na contextualización, na interpretación e na procura dos antecedentes dos textos. Así mesmo, destaca polo uso de fontes de todo tipo –cunha atención especial ás epistolares, como por exemplo a inclusión nos textos de presentación da carta de Castelao a Manuel Antonio, e ás biográficas, como o texto de Álvarez Blázquez que serve para comezar a afondar en Blanco Amor. Tamén, e isto é algo que se perdeu nos manuais contemporáneos, na capacidade de colocar a literatura galega en relación coas literaturas veciñas: a portuguesa, a castelá, a francesa etc. Apréciase isto non só na abordaxe de certas temáticas que se prestan a priori (como a Materia de Bretaña, as vangardas ou a nova narrativa –co seu evidente correlato francés), senón tamén en determinadas comparacións entre os

3 A autora agradece á editorial Galaxia que lle fornecese estes datos.

autores mesmo en cuestións que –miradas dende a óptica actual– resultan especialmente chocantes: “Dous rasgos determinan o carácter de Ramón Cabanillas, a bondade e a humildade. Á maneira de don Antonio Machado –«el bueno»–, fixo o seu camiño sementando verdades ferintes de seu na época que lle cadrou vivir” (1985: 21). Así, outra das pequenas trabas deste libro de texto é o seu gusto por certas expresións barrocas, que chocan por resultaren certamente rimbombantes, como por exemplo aludir aos Séculos Escuros como a etapa do “silencio das musas vernáculas”, ou chamar a Rosalía “poeta e nai de poetas”, dicir de Curros que “é poeticamente indultado de excomuniación e outros aldraxes e sobe ao ceo polos corenta banzos dunha silva” ou referirse a Pondal como “a voz baril dos guerreiros da Suevia” (1985: 15).

3.2. A CONTINUACIÓN: O LIBRO DE TEXTO *LITERATURA 3º DE BUP*

O libro de *Literatura 3º de BUP* (1987), no que se incorpora ao equipo Luís Alonso Girgado, segue parámetros moi semellantes aos da obra anterior e conta con similares características. O manual comeza cunha introdución á historia da literatura galega, para introducirse logo no universo medieval da lírica galego-portuguesa e rematar cos últimos nomes que se consideran máis relevantes da poesía galega última. Faise isto, ademais, empregando a etiqueta de “Os novísimos”⁴ (Rábade/Moreno/Girgado 1987: 258), o que leva a unha certa confusión xeracional e grupal, pois como o propio libro aclara, do conxunto de nomes antologados tan só Xesús Rábade, Darío Xohán Cabana, Farruco Sesto Novás e algún outro quedan da antoloxía preparada por Moreno en 1973, xa que “o resto abandona o labor poético por outras actividades na prensa, no cultivo da narrativa, etc”. Ademais, a obra complétase cun xeitoso apéndice no que se inclúen diferentes saberes de teoría literaria, como unha explicación dos xéneros literarios, de métrica e ata da linguaxe figurada⁵.

Seguen resaltando nel as tentativas de comparación con outras literaturas, que son ben evidentes na unidade reservada para as cantigas (xa que a relación con Occitania aparece ben remarcada) ou na centrada en Pondal (posto que se remarcaban as súas relacións coas outras literaturas presuntamente celtas a partir da figura de Ossión). Da mesma maneira, resalta que en moitas ocasións o manual non repara en incidir en que determinados autores tiveron obra en galego e castelán e

4 Se se lembra, a etiqueta fora alcuñada pola propia María Victoria Moreno ao publicar a antoloxía, moi polémica no seu tempo, *Os novísimos da poesía galega* (1973). Para saber máis sobre isto vid. Pena 2018b.

5 É case imposible non relacionar isto cunha anqueira que Moreno levará a cabo tan só tres anos despois, a redacción para a Consellería de Cultura e Xuventude da Xunta de Galicia dos ensaios divulgativos *As linguas de España* e, sobre todo, polo seu contido, *Verso e prosa*. A claridade expositiva e un ton moi achegado ao lectorado ao que se dirixe son máis que evidentes.

mesmo comezaron a escribir nesta última lingua (o que se aprecia especialmente coa tríade do Rexurdimento). Este feito non é moi usual nos libros de texto de hoxe, seguramente polo peso do criterio filolóxico á hora de artellar a historia da literatura que se presenta.

Igualmente, a utilización de certos versos ou anacos de textos para explicar a obra de determinados autores e autoras continúa a ser moi acaída e resulta un trazo mesmo moderno, que rompe cos manuais máis clásicos de historia da literatura. Aínda así, a obra volve sorprendernos, e neste caso non positivamente, por algún aspectos que teñen que ver coas biografías dos autores abordados. Por exemplo, o alumnado aprendía naquel manual que Pondal fora un “impertérito solteiro” (1987: 78), que Curros tiña un “carácter arroutado” (1987: 90), pero a sorpresa maior gárdase para abordar a biografía rosaliana:

Contamos aínda hoxe con poucos datos da vida de Rosalía de Castro. Se cadra porque participou en poucos acontecementos de transcendencia e tamén pola circunstancia da súa orixe e pola condición de muller entregada á súa familia. Hai anos enteiros de silencio, de vacío na súa biografía, e os datos que manexamos móvense ás veces no terreo da dúbida ou da conxectura. Pero a vida dolorosa e breve de Rosalía ten un intenso eco, unha fonda motivación na súa obra; e en casos moi contados da nosa historia literaria se terá producido unha tan profunda relación entre andadura vital e palabra poética (1987: 64).

Se ben é certo que nesta altura non se contaban con demasiadas investigación sobre a vida da poeta, o treito amosado demostra como, mentres se indica a ausencia de datos existentes sobre a biografía rosaliana, á vez se fabula coa mesma, tentándoa adaptar á interpretación maioritaria –hoxe felizmente superada– da obra da poeta naquela altura. Aínda así, este volume volve resaltar por un nivel explicativo moi elevado, demostra a documentación e a formación dos seus autores e propón, na nosa opinión, e ao non ter un programa tan marcado como o de COU, unha nova e singular maneira de achegarse á literatura galega contemporánea.

4. O CANON PROPOSTO POR AMBOS MANUAIS

Como se acaba de referir no apartado anterior, o libro *Literatura 3º BUP* amosa unha maior liberdade á hora de escoller as figuras autorais sobre as que traballar (lembrems, ademais, que os dous textos se rexen por disposicións legais diferentes que fixan o currículo, como se indicou con anterioridade). Así, a escolla de escritores que figura no manual pensado para COU responde case con exclusividade ao que sostíña a resolución do DOG do 17 de decembro de 1982. Si que sorprende, por exemplo, a ausencia evidente de autoras estudadas. No dedicado ao curso de

iniciación universitaria é especialmente evidente, pois ningunha muller é eixo central dunha unidade temática –e tampouco aparecen estas como escritoras dos textos de introdución ou de comentario. No de 3º de BUP, o abano ábrese un chisco polo estudo da irrenunciable figura rosaliana (aínda que xa vimos no medio de que contradicións), polo breve comentario da obra de Úrsula Heinze, María Xosé Queizán e Xohana Torres como narradoras –aínda que desta última se explica que “a súa aportación lírica é moito máis significativa”, (1987: 182) quizais nun intento de sacar valor a *Adiós, María*– e de María Mariño, Pura Vázquez, Luz Pozo, de novo Xohana Torres, Helena Villar e Pilar Pallarés como poetas. Se isto se contrasta coas composicións propostas para o comentario verase como claramente o manual ten unha orientación certamente patriarcal, que se deixa ver non só no número de mulleres escolmadas –moito menos numeroso que o de homes⁶, non chegando nin a un 10%. Ademais, é curioso como se tende a interpretar a obra das “poetisas” (sic.) de idéntico xeito, como se amosa neste pequeno esquema:

Nome da poeta	Influencias	Características e temáticas da súa poesía
María Mariño	Novoneyra e Rosalía de Castro (a través de Novoneyra)	Relación do ser humano coa paisaxe, [...] que é presentimento de algo descoñecido “Estraño intimismo e secreto sentir”
Pura Vázquez	Rosalía de Castro e Vicente Aleixandre	Panteísmo, fino lirismo “Romántico e tremecente misterio” (1987: 223)
Luz Pozo	Pimentel, Gerardo Diego e Vicente Aleixandre	Poesía de amor e de paisaxe “Sinxelamente íntima” (1987: 237)

6 Especialmente nos últimos temas “Narrativa de posguerra (I)”, “Narrativa de posguerra (II)”, “Teatro e ensaio de posguerra”, “Poesía de posguerra (I)”, “Poesía de posguerra (II)”, “A primeira promoción poética de posguerra” e “Últimos anos, últimos nomes”, Rábade, Moreno e Girgado optan por achegar numerosas listaxes con nomes de autores que tentan, dalgunha maneira, reflectir a vizosidade da literatura galega do momento.

Xohana Torres	Non se especifican, mais o indicado como características alude á Rosalía de Castro máis convencional e canónica	Contemplación sentimental da paisaxe Arelado retorno á infancia “A soidade e a morte teñen unha voz angustiada nalgúns momentos”
Helena Villar	Non se especifican, pero o título que se resalta máis é xustamente <i>Rosalía no espello</i> (1985)	Indiscutible sensibilidade para o ritmo e o sentido do poema Auténtico intimismo, pureza e transparencia (1987: 263)
Pilar Pallarés	Non se indican	Preocupación de signo existencial Sentimento telúrico das paisaxes nativas e amor desacougante (1987: 270)

Xa nun ensaio do tempo no que se redacta o manual, Garreta e Careaga (1987: 100) denunciaban como o mundo literario era un patrimonio masculino, ademais de sinalar como as firmas de mulleres aumentan nos niveis máis baixos do ensino porque neles se traballa con textos de literatura infantil, sendo practicamente inexistentes nos manuais de cursos superiores. No caso que nos ocupa, as autoras escolmadas semellan ser diferentes variacións do mito rosaliano nos que o intimismo, a sensibilidade, a pegada da paisaxe e o amor como temáticas non poden faltar, ademais dun certo misterio consubstancial ao seu traballo como creadoras.

Outro dos elementos que sorprenden destes dous manuais é o escaso espazo que neles se lle dedica ao que supuxo a Guerra Civil para a literatura galega, un feito fundamental se se quere entender en profundidade a ruptura coa tradición galeguista do século XIX e comezos do XX. No libro pensado para 3º de BUP só se alude nun parágrafo a “unha nova etapa de vacío e escuridade”, “a prohibición sobre o emprego da lingua” ou “a factores igualmente negativos como o do exilio” (Rábade/Moreno/Alonso 1987: 160). No caso do manual de COU, a explicación é máis explícita, ocupa pouco máis dunha páxina, ao tornarse fundamental para comprender o sentido da cerna da poética celsoemiliana. Aínda así, máis da metade dese contido céntrase en explicar e desenvolver o innegable papel que tivo a editorial Galaxia como mantedora da cultura e da lingua do país dende 1950, se ben á vez se escurece o labor do Partido Galeguista (cuxa citación non aparece) e dos exiliados. Moreno e Rábade (1985) optan sobre todo por ofrecer datos de carácter cultural e de reivindicar o baleiro de produción ata 1947, á vez que empregan a idea –no claro ronsel de Castelao– de que a desaparición da lingua supón tamén a nosa extinción como pobo.

Quizais precisamente por esta elipse á hora de afondar na contenda fraticida (seguramente motivada pola proximidade dos pactos da transición, que tanto silencio trouxeron consigo, ou por un certo medo a que os manuais puidesen ser rexeitados pola Xunta), sorprende como se destaca a ideoloxía dun dos escritores galegos mellor acollidos pola crítica: Álvaro Cunqueiro. As súas páxinas na louvanza do ditador, que foron paulatinamente ocultadas noutros libros de texto, abórdanse aquí con valentía, se ben Moreno e Rábade semellan “indultar” ou cando menos “desculpar” ao mindoniense:

resistímonos a aceptar a explicación de que o tono de páxinas coma esta⁷ se deba a un instinto de supervivencia, tan alleo aos modais do seu espírito, e preferimos pensar que, permeado polo triunfalismo poético das rosas e os luceiros da “Falanxe” [...] respondeu así, efímera, pero sinceramente, ao desenlace da Guerra Civil. Por riba de episodios, afortunados ou non, quédanos para o futuro a palabra de don Álvaro, vella, poeta, soñador e galego (Moreno/Rábade 1985: 225).

En canto á abordaxe dos xéneros literarios en ambos os textos, chama a atención a preeminencia da poesía fronte á narrativa (no libro de 3º de BUP, por exemplo, tan só nos temas de posguerra, dedícanse á lírica catro temas fronte aos dous que se ocupan da prosa). Isto haino que entender no marco dunha época no que a poesía era o xénero privilexiado da literatura galega e onde agromaban os grupos e colectivos poéticos, así como as revistas dedicadas en exclusiva á lírica.

Resalta tamén o espazo que se lle confire ao ensaio, hoxe practicamente inexistente nos manuais escolares. No texto de 3º de BUP comézase cun repaso ás figuras salientables do Grupo Nós neste eido, que para Rábade, Moreno e Girgado estaban en Xohán Vicente Viqueira, Risco e un Castelao ao que apenas se lle dedican catro liñas⁸ (relevante, asemade, a ausencia de Otero no grupo). A partir de aí, os autores colocan na posguerra á promoción de Galaxia diferenciando entre ensaio filosófico (Ramón Piñeiro, Fernández de la Vega, García-Sabell e Rof Carballo), ensaio literario (Carballo Calero, Fernández del Riego), unha epígrafe destinada a outros ensaístas (como Alonso Montero e Basilio Losada, que descoñecemos porque non se inclúen no apartado anterior, e o neurólogo Manuel López Nogueira) e por último, o ensaio teolóxico (Torres Queiruga e Chao Rego).

7 Refírense a certas liñas nas que Cunqueiro louva a entrada de Franco en Madrid, que son tamén reproducidas no libro de texto.

8 Nin tan sequera cando se aborda a súa obra como pintor e autor se fai un comentario do *Sempre en Galiza*, a pesar de que si se indican as férreas recomendacións que recibiron os medios para dar noticia da súa morte, acontecida en xaneiro de 1950.

Máis alá de que o xénero estivese no programa, a clasificación elaborada responde sen dúbida a unha tentativa de afortalar a cultura galega do momento, nunha demostración que pretende subliñar como as letras de noso se nutrían tamén de importantes obras de pensamento.

5. A RECEPCIÓN DOS MANUAIS NO SEU TEMPO

A saída dos manuais foi anunciada e celebrada en diferentes medios. Varias veces *La Voz de Galicia* se fai eco da publicación do primeiro deles, como por exemplo deixa ver a nota de Vázquez (1985), na que se incide na súa adaptación ao programa vixente. Porén, quen fixo unha achega en profundidade a ese primeiro libro de texto, *Literatura século XX*, foi o futuro integrante do equipo formado por Moreno e Rábade, Luís Alonso Girgado. O autor da recensión celebra a saída do manual en canto é quen de abordar en profundidade os autores e obras máis representativos, considera do maior interese os textos de presentación e os comentarios (dado que “outorgan ao libro unha riqueza crítica ben diversificada”), consegue un logrado equilibrio entre teoría e práctica, ademais de contar con abondosas referencias a outros contextos culturais e lingüísticos (Alonso 1985: 100).

As críticas descansan fundamentalmente na bipartición, que considera supe-
rada, entre a forma e o contido. En canto á aparencia física do libro, amósase duro
coa tipografía –coido que acertadamente–, xa que como di é “desafortunada e dá
a sensación dun certo mazacote gráfico” (están practicamente ausentes no corpo
de texto as negras) e un tanto tamén co material fotográfico que “podería ser
moito máis rico, aínda que o existente sexa de alto interese” (Alonso 1985: 100).
Certamente, as fotos son máis ben escasas, baséanse sobre todo en retratos auto-
riais, cubertas e algunha que outra pintura (sobre todo, de Castelao). Sorprenden,
aínda así, imaxes pouco coñecidas, como a foto de Manuel Antonio cos compa-
ñeiros do “Constantino Candeira” ou a imaxe de Cunqueiro saudando canda os
actores do *Hamlet* logo dunha representación.

En relación á obra de 3º de BUP, é saudada con xúbilo por Manuel Quintáns,
amigo dos autores, tal e como se especifica na propia crítica, mais non por iso
con menor capacidade para valorar o traballo que alí había. Considerado como
un “libro de texto diferente”, entre os seus acertos sinálase o “amplo e minucioso
contido”, o equilibrio entre o estilo expositivo e a valoración dos textos literarios e
o alto nivel que amosan as súas páxinas. Mais se algo valora o autor é que esta sexa
unha obra que constitúe “unha fonte moderna de información, pero, sobre todo,
un doado instrumento de traballo para aproximarse con éxito, dunha maneira
persoal e creativa, ao fermoso mundo das letras galegas” (Quintáns 1985: 47).
Aínda que o crítico non alude á forma deste libro de texto, é preciso sinalar que o
equipo editorial semella tomar boa nota dos comentarios de Girgado ao introducir

non só máis fotografías –e dunha tipoloxía máis variada–, senón tamén algunha ilustración ao comezo de cada unidade.

Non temos documentados máis comentarios sobre os manuais, se ben coincidimos no fundamental con ambas as dúas recensións, especialmente valoramos que están elaboradas no momento en que estes saen do prelo e os modelos existentes, así como os materiais do que partir, son máis ben escasos.

6. CONCLUSIÓN: UN PROXECTO AMBICIOSO NUN TEMPO DE ESPERANZAS E INCERTEZAS

Resulta difícil non sinalar que ambos os dous libros tiveron que marcar un fito: polas súas atrevidas interpretacións, pola presenza importante que neles teñen os textos literarios e polo altísimo nivel que demostran. Se como indicabamos antes, o galego e o seu ensino eran vistos nesta altura aínda como algo meramente folclórico e unicamente costumista, estes manuais quedaban ben lonxe desa concepción, fornecéndolles ás letras de noso un status poderoso, ao nivel de literaturas veciñas. A pesar disto, o contexto era o que era, e seguía existindo unha parte non pequena da sociedade que se resistía a deixar os vellos ferrollos franquistas, considerando que a aprendizaxe da lingua vernácula non debería ser obrigatoria. De aí, quizais, que se tenten desdubuxar lixeiramente os acontecementos políticos máis achegados no tempo ou as figuras máis implicadas co nacionalismo galego na súa parte de pensadores, como ocorre claramente con Castelao.

Se pensamos nas tres persoas que participan no proxecto, Moreno, Rábade e Alonso, podemos intuír que, para asumir a inxente carga de traballo que a elaboración dos manuais tivo que supoñer, estaban motivados non unicamente pola remuneración, senón sobre todo polo seu entusiasmo. Pensando na propia personalidade de Moreno, activista cultural sobre todas as cousas, inxente traballadora da palabra, profesora de galego mesmo cando estaba prohibido, a elaboración dos libros de texto non era máis que un paso de xigante para conseguir acadar a esperanza de formar unha nova cidadanía galega. Ela, a que dicía que Pontevedra estaba máis bonita porque o seu alumnado andaba polas rúas, ou ela, que sabía dende a década dos sesenta que se unira a unha lingua de labregos e mariñeiros, tivo que ter a esperanza de poder con eles somerxer a toda unha xeración na lingua e na cultura propias. Porque a presenza do idioma no ensino, naquela altura, tiña claramente un “obxectivo supraescolar”, que supuxo “contribuír á súa dignificación como idioma científico e de cultura, reforzar o seu estatus, axudar a vencer resistencias e prexuízos, e favorecer desta maneira o seu uso en todos os ámbitos” (Silva 2010). Estamos seguras que, a pesar das incertezas, do certo ambiente axitado da época, de que había algúns medos aínda adormecidos e outros espíritos ancorados no pasado, as esperanzas gañaron con proxectos coma estes. A pesar

das súas eivas e de defectos propios do seu tempo, *Literatura século XX* e *Literatura 3º BUP* son dous libros que han quedar nos andeis como mostra do esforzo de toda unha xeración galeguista que foi construíndo, paseniñamente e case sobre a nada, os libros que habíamos de estudar as que viñemos despois.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Alonso Girgado, Luís (1985): “Unha aportación metodolóxica ao estudo da literatura galega moderna”, *Concepción Arenal. Ciencias y Humanidades* 10, 99-101.
- Bouzada, Xan M. e Henrique Monteagudo (coord.) (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume II: Educación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Garreta, Nuria e Pilar Careaga (1987): *Modelos masculinos y femeninos en los textos de EGB*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- Moreno, María Victoria (1993): “¿Escritora alófona eu?”, en Xesús Alonso Montero e Xosé Manuel Salgado (eds.), *Actas do I Congreso Poetas Alófonos en Lingua Galega*. Vigo: Galaxia, 107-111.
- Moreno, María Victoria e Xesús Rábade (1985): *Literatura Século XX. Iniciación universitaria*. Vigo: Galaxia-SM.
- Pena Presas, Montse (2018a): *A voz insurrecta. María Victoria Moreno, entre a literatura e a vida*. Vigo: Galaxia.
- (2018b): “A censura e a antoloxía *Os novísimos da poesía galega*”, *Grial* 217, 102-107.
- Quintáns Suárez, Manuel (1987): “Un novo concepto de libro de texto”, *El Correo Gallego* 31/V/1987, 47.
- Rábade Paredes, Xesús, María Victoria Moreno Márquez e Luís Alonso Girgado (1987): *Literatura 3º BUP*. Vigo: Galaxia-SM.
- Silva, Bieito e Xabier Mouriño (2003): “Os materiais para o ensino e a aprendizaxe da lingua galega”, en Henrique Monteagudo e Xan Bouzada (coords.), *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume III: Elaboración e difusión da lingua*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 289-332.
- Silva Valdivia, Bieito (2010): “As linguas no sistema escolar”, en Bieito Silva Valdivia, Xesús Rodríguez Rodríguez e Isabel Vaquero (coords.), *Educación e linguas en Galicia*. Santiago de Compostela: Universidade, 39-62.
- Soto, Isabel e Xavier Senín (2018): *María Victoria Moreno. Sementadora de futuro*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Vázquez, Efrén (1985): “Galego no ensino, galego na cultura”, *La Voz de Galicia* 6/III/1985.